

KEMAL TAHİR DÜŞÜNÇESİNDE OSMANLI İKTİSADİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

Yüksel YILDIRIM*

ÖZET: Kemal Tahir bir romancı olmasına rağmen, romanlarında dramını anlattığı insanı anlamak adına içinde yaşadığı toplumu anlamak için giriştiği okumalardan yaşadığı dönem toplumsal yapı tartışmalarında önemli izler bırakmıştır. 1960'lı yıllar yeni bir düzen arayışı anlamında da belli tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Kemal Tahir de bu tartışmalara katılmış ve yönlendirmiştir. Sosyalizm, feodalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı başlıklı bu tartışmalarda ileri sürdüğü görüşler dönemini biçimlendirdiği gibi sonradan Türk sosyolojisinde yerli bir sosyoloji görüşünün oluşmasını sağlamıştır. Bu fikirlerin kristalize olmuş halini Kemal Tahir'de Osmanlılık adı ile belirtmek mümkündür. Bu çalışmada Kemal Tahir'in Osmanlılık düşünce sürecinin gelişim süreciyle birlikte şekillenmesi ve bu bağlam içinde de Osmanlı'da ekonomi düşüncesi hakkındaki fikirleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Osmanlı, Ekonomi, Asya Tipi Üretim Tarzı

Ottoman Economic World View in Kemal Tahir's Thought

ABSTRACT: Although Kemal Tahir is a novelist, he has left important traces in the social structure debates of the period he lived, from the readings he attempted to understand the society in which he lived in order to understand the person whose drama he tells in his novels. The 1960s was also a period in which certain discussions were experienced in terms of the search for a new order. Kemal Tahir also participated and directed these discussions. The views he put forward in these debates titled socialism, feudalism and Asian Type of Production shaped his period and later enabled the formation of an indigenous sociological view in Turkish sociology. It is possible to indicate the crystallized state of these ideas in Kemal Tahir with the name of Ottomanism. In this study, the shaping of Kemal Tahir's Ottoman thought process with the development process and in this context, his ideas about economic thought in the Ottoman Empire will be tried to be revealed.

Keywords: Kemal Tahir, Ottoman, Economy, Asian Production Style

* Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, yuksel.yildirim@bakircay.edu.tr, ORCID:0000-0002-0836-1068

Giriş

Türk düşüncesinde 1960'lı yıllar, toplumsal yapı tartışmaları ekseninde Osmanlı tarihinin konu edildiği, çalışmaların ise daha çok iktisat temelli ele alındığı yıllardır. Konu, öncesinde tarihçilerimizin üzerinde durduğu ve çok önemli metinler kaleme aldığı bir konu olup, ilk elden Ömer Lütfi Barkan'ın ve farklı bir açıdan Fuat Köprülü'nün ismini anmak mümkündür. Dönemin tartışmalarının toplumsal yapı bağlamında yer almasının nedeni, Batılılaşma sürecinde bir durum tespiti yapmak ve sürecin dinamizmini sağlamak adına eldeki verileri analiz etmek amacına dayanmaktadır. Osmanlı'nın son dönemiyle birlikte yapılan Batı tercihi, Cumhuriyetle birlikte farklı bir aşamaya geçmiş, halka yayılması amaçlanan Batılılaşma'nın hangi aşamada olduğunun anlaşılma çabası ise Türk düşüncesini farklı bir tartışma alanına yöneltmiştir. Kuruluş aşamasında siyaset belirleme tercihinin yoğunlaşan Türk sosyolojisi, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yapılan tercihin meşrulaştırılmasına koşulmuş, sözünü ettiğimiz 1960'lı yıllarda ise toplum bilimlerinin diğer alanlarıyla birlikte alınan ve meşruluğu ispatlanan "Batı'ya doğru" yönelim kararının toplumsal yapı alanındaki yansımaları üzerine kafa yormaya çalışmıştır.

Kemal Tahir, yaşadığı dönemde Türk düşüncesinde Osmanlılık konusunu gündeme getirmiş, kendisinden önce farklı biçimlerde tartışılan Osmanlı tarihinin yerli bir düşünce sistemi etrafında tartışılmasının önünü açmıştır. Düşünce serüveninin başında Osmanlı'yı klasik şemalar üzerinden okumaya çalışan ve iktisat konusundaki görüşlerini de bu okumalara göre biçimlendiren Kemal Tahir, daha sonraları Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramına ilgi duymuş ve kendisiyle birlikte tarihçileri, iktisatçıları ve sosyologları bu kavram üzerinden Osmanlı konusunu tartışmaya yönlendirmiştir. ATÜT'ün Osmanlı'yı açıklamakta yetersiz kaldığının farkına varılmasından sonra özgün bir Osmanlı modeli oluşturma çabasına girişmiş ve Osmanlılık notlarında görülen, romanlarından da *Devlet Ana*'da izlerini gösteren özgün açıklama biçimini oluşturmuştur.

Bu anlamda Kemal Tahir'e göre Osmanlı İmparatorluğu feodalizm ve ATÜT kavramları ile açıklanamayan, kendi önceki Doğu devlet geleneğinin sürdürücüsü ancak basit bir devamı olmayan bir dünya imparatorluğudur. Buna göre Kemal Tahir düşüncesindeki Osmanlılık modeli Yakın Doğu'da kendisinin gerisindeki Doğu üretici uygarlıklarını Batı soygunundan koruyan ve askeri özellikte yapılanan bir devlet sistemi ile açıklanabilir. Osmanlı İmparatorluğu, bir dünya devleti olmasının yanı sıra askeri/siyasi bir organizasyon olması hasebiyle de siyaset üzerine kuruludur. Bu anlamda Kemal Tahir düşünce serüveninde -özellikle metot anlamında Marksizm'in önemli bir yeri olmasına rağmen Marx'ın ileri sürdüğü ekonomik temel vurgusundan farklı olarak- siyaseti devletin temelini oturtur. Siyaset, mihrak kurum olarak devleti ve toplumu biçimlendiren ana etken olarak karşımızdadır. Toplumlar da mihrak kurumlar, diğer kurumlarla ilişkisi içinde belirleyici unsur olarak ortadadırlar. Bu etkileşim sonucunda Osmanlı'da da siyaset, dini, aileyi, eğitimi olduğu gibi ekonomiyi de belirlemiş, ekonomik faaliyetler siyaset etrafında biçimlenmiştir.

Bu çalışmanın ana problemi de söz konusu siyasetin ekonomiye hangi anlamda yansıdığı ve ekonomik ilişkilerin siyaset tarafından nasıl belirlendiği oluşturmaktadır. Daha önce belli metinlerimizde gerek Kemal Tahir özelinde gerekse genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde görüş belirtirken Osmanlılıkta belirleyici faktörün siyaset olduğunu belirtmiştik. Bu anlamda devletin siyaset kurumu etrafında şekillenerek -din, ekonomi, eğitim gibi- diğer kurumların da söz konusu siyaset doğrultusunda belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu metinde Kemal Tahir düşüncesinde Osmanlı'da ekonomi kurumunun nasıl yorumlandığını, başka deyişle Kemal Tahir'e göre Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ana ilkelerini ele almaya çalışacağız.

Daha önce başka bir çalışmamızda belirttiğimiz üzere¹ Kemal Tahir'in Osmanlı üzerine görüşleri belli aşamalardan geçerek *Devlet Ana* sonrası süreçte kristalize olmuştur. Kemal Tahir'in sürekli gerçeğin peşinde koşan ve yanılma olasılığını da hesaba katarak sabit şablonlar ve şemalar içinde hapis kalmayan yöntemi, toplumsal yapı konusunda da görüşlerini geliştirerek biçimlendiren bir düşünce serüveni yaşaması sonucunu doğurmuştur. Bu serüven içinde ilk aşamada konuya klasik şema açısından eğilen Kemal Tahir, Osmanlı'da feodalizm izleri arama çabasında feodal bir çekirdek olmadığını ilk elden görmüş, kapitalizme -dolayısıyla ileri aşamada sosyalizme- evrilecek bir ekonomik temel olmadığı için de eleştirel bakmıştır. Sonraki aşamada konusuna klasik şemadan ayrılarak ancak gene aynı kaygıyla Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramı etrafından yaklaşan Kemal Tahir, Doğu toplumlarının farklı ekonomik temellere ve ilişkilere sahip olarak Batı'dan farklı toplum yapılarına sahip olduğu prensibinden hareketle ele alınan ATÜT kavramını toplumsal yapı araştırmalarının merkezine koymuştur. Ancak ATÜT'ün bütün bir Doğu toplumlarını açıklamaktaki yetersizliğini kısa sürede fark ettikten sonra "bozuk ATÜT" tanımını da aşarak Osmanlı hakkında yukarıda belirttiğimiz görüşlerine ulaşmıştır. Elbette, konularını "gerçeğin sürgit elde tutulamayacağını" ileri süren bir metotla ele alan Kemal Tahir'in, daha uzun yaşasaydı düşünceleri başka bir aşamaya evrilir miydi, soru konusudur, ancak düşünce hayatının son deminde ortaya koyduğu Osmanlılık algısı, onun klasik ATÜT tipolojisine uymayan, Doğu asker devlet geleneğinin devamı olduğu şeklindedir.

Bu anlamda çalışmamızda Osmanlı'da siyaset kurumunun ekonomiyi biçimlendirmesi ele alınırken aynı zamanda sözünü ettiğimiz düşünce aşamalarının da izleri üzerinden bir görüş çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla Kemal Tahir'in düşünce serüvenine bağlı olarak Osmanlı ekonomisi alanında da Osmanlılık konusundaki görüşleriyle paralel biçimde önce eleştirel/suçlayıcı bir değerlendirme, ardından övgü dolu bir Osmanlılık çerçevesi görülecektir.

İlk Dönem Kemal Tahir Düşüncesinde Osmanlı Ekonomisi: "Tabakalaşma Düşmanlığı" Eleştirisi

Kemal Tahir'in Osmanlı'ya yaklaşımının temelinde romancı kimliğinin getirisi olarak yaşadığı toplumun özelliklerini kavrama ve "insan dramını" yakalama kaygısı olduğu kadar aynı zamanda sosyalist bir aydın olarak bu yönde bir amaç bulunmaktadır. Endüstrileşmenin ve endüstri toplumunun çelişkilerinin sonucu olarak öngörülen düzen arayışlarının yansımaları ve ele alınan konuya bu doğrultuda yaklaşmanın kimi zaman da romancı kimliğinin getirdiği özellikle hissi görüntülerini Kemal Tahir'de gözlemlemek mümkündür. Düşünce hayatının ilk döneminde Batılı toplum şemalarından hareketle Osmanlı'ya yaklaşan Kemal Tahir, sosyalist bir toplum düzenine evrimin basamaklarından biri olarak endüstri toplumunun çelişkilerinin yaşanması gerekliliğinden hareketle toplumsal yapı analizlerinde söz konusu toplum aşamasının ve elbette Batı tipi gelişmiş bir toplum tipi olamayan Osmanlı/Türk toplumunda bir önceki aşamanın izlerini arama gayreti göstermiştir. Her iki durumda da Batı tipi sınıflı bir yapı varlığının esas olması gerekir. Üretim-mülkiyet ilişkilerinin ve bunun yansıması olarak ekonomik faaliyetlerin de ana görüntüsünün söz konusu sınıflı yapının bir görüntüsü olmak zorunluluğu vardır. Bu nedenle Kemal Tahir'in Osmanlı ekonomisinde aradığı öncelikle bu sınıfsal yapının izleri olmuştur.

Sınıflaşmanın Önündeki Engel Olarak Osmanlı Ekonomisi

¹ Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir Düşüncesinde Gerçeğin Değişkenliği Bağlamında Osmanlılık Okumaları", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, Aralık, 2016, s. 47-70.

Kemal Tahir'e göre Osmanlı iktisat sistemindeki en önemli özelliklerden biri ekonomik ilişkilerin kapitalist bir toplum çekirdeği yaratmaya müsait olmadığıdır. Bu yöndeki en önemli aşama bir sermaye sınıfının olmasıdır ki, Osmanlı'da burjuva özelliği taşıyacak bir sınıfın oluşmasına her türlü sermaye birikimi engellenerek izin verilmemiştir. Kemal Tahir tarafından "tabakalaşma düşmanlığı" olarak tanımlanan bu durum, "sermaye birikmesini önleyici tedbirlerin şiddetle ve aralıksız sürdürülmesi, her çeşit iktisadi inkişafı ve istihsal kuvvetlerinin artıp serpilmesini önlemiş"² dolayısıyla sermayedar bir sınıf elinde üretim ekonomisine dayalı bir sistem gelişmemiştir. Gene başka bir örnekte "Rüstem Paşa'nın 720 çiftliklik serveti kendisiyle beraber göçmüştür ki, bu da birikmenin hiçbir zaman ekonomik kuvvetlerin inkişafına aktarılmadığı gösterir."³ Başka deyişle her türlü zenginlik birikimi bir aşamadan sonra tırpanlanmakta, bu süreye kadar biriken zenginlik de hiçbir zaman endüstrileşmeye kaynaklık edecek bir sermaye niteliği taşımamaktadır. Osmanlı'da çok sayıda vakfiyenin, bunun yanında da devlet adamları ve kadın sultanların adına yapılan çok sayıda caminin ve hayratın ekonominin bu özelliğinin bir yansıması olduğu söylemek mümkündür. Kemal Tahir Osmanlılığın bu özelliğini yukarıda belirttiğimiz nedenlerle eleştirmektedir. Zenginliklerin belli ellerde toplanmasının önlenmesi, ya da zenginliğin sonraki kuşaklara aktarılamaması, bu kitlede bir süre sonra sınıf bilincinin oluşmasını da önlemektedir. Osmanlı tarihi devlet hazinesinden elde ettiği yüksek düzeyde maaştan elde ettiği zenginliği torunlarına aktaramayan çok parlak devlet adamları ile doludur. Osmanlı devlet sisteminin Batı'da olduğu gibi zengin/sermayedar bir burjuva sınıfına değil de bürokrat bir zümreye dayanması toplumda meydana gelen köklü değişikliklerin de sınıfsal temelden yoksun kalmasına, yalnızca bir memur davranışıyla sınırlı kalmasına neden olmuştur.⁴ Devletin bir sınıf/burjuva devleti olmaması, temelinde burjuvazinin olduğu kapitalist bir endüstrileşmeden de yoksun kalmasına yol açmıştır. Tanzimat sonrasında gene devlet tarafından ve devlet kontrolünde bir zengin sınıf yetiştirme çabası da endüstrileşmenin/Batılaşmanın ancak bu sınıf eliyle gerçekleşebileceği inancının yarattığı bir motivasyondur.

Batı tipi endüstri toplumunda ekonomik ilişkilerin önemli bir dinamiği pazar içindeki rekabettir. Üretici ve satıcıların eldeki arzı mevcut talep doğrultusunda pazara sürerken düşük maliyet, fazla satış ve yüksek kâr üçgeninde sürekli fiyat oynaklığı serbestiyetiyle hareket etmeleri rekabetin ön koşuludur. Osmanlı'da ise bu durum devlet tarafından sıkı kontrol altındadır.

Osmanlıların kurduğu devlet düzeni zenginlik farklarını kabul etmekle beraber zenginliklerin bir arada toplanmasına genellikle karşı olduğu için, -bu devletteki hukuk anlayışı- sermaye yatırımını sürekli olarak önlediği gibi, pazarda her çeşit rekabeti de önlemiş, bilhassa Batı sermayesinin palazlanmasında birinci derecede önemli olan ihtiyaç maddeleri üzerinde devletin sürekli tekeli zorunlu kılmıştır. Bilhassa büyük şehirlerin beslenmesi ve giyinmesi için gerekli maddeler, ilk üretim sahalarından halka yayılmış olarak satılmalarına kadar kadınların narh sistemine, sürekli kontrolüne bağlı tutulmuştur.⁵

Kemal Tahir'e göre Osmanlı ekonomik sisteminin bu özelliği belirttiğimiz üzere endüstri toplumunun temel şartlarına uygun olmadığı için ilk dönem düşüncesi içinde eleştirel karşılanır. Rekabetin olmadığı, dolayısıyla yüksek satış ve kar düzeninin yakalanamadığı bir ekonomik ortamda burjuva sınıfının yerleşip büyümesi mümkün değildir. Bu anlamda rekabetsiz bir ekonomik düzen içinde de Osmanlı sisteminin beklentileri karşılar düzeyde bir ilerleme/gelişme potansiyeli bulunmamaktadır. Ancak burada bir hususu kısaca

² Kemal Tahir. *Notlar/Osmanlılık-Bizans*. Haz. Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s.35.

³ Ag.e., s.36.

⁴ Ag.e., s.226.

⁵ Ag.e., s. 310.

açıklamak yerinde olacaktır. Rekabetin doğal sonucu olarak öngörülen durum, satıcı açısından düşük maliyetli ürünün -rakiplere pazar payını kaptırmadan- mümkün mertebe yüksek fiyattan satılması, istenilen mal ve hizmetlerin alıcı tarafından da daha kalitelisinin daha ucuza alınmaya çalışılmasıdır. Rekabetin olmadığı bir ortamda kaliteli ürünün istenilen ucuzlukta bulunamayacağı düşünülebilir. Fakat -ileride ayrıntılı olarak açıklayacağımız üzere burada kısaca belirtmek gerekir ki- Osmanlı iktisadi dünya görüşünde ifadesini Mehmet Genç'in açıklama biçiminde bulacağımız "iaşe" ilkesi uyarınca⁶ devletin malları ucuz ve kaliteli sağlama işini üstlendiği de görülmektedir. Buna rağmen Kemal Tahir düşüncesinin ilk evresinde bu biçimde bir değerlendirme görmek mümkün değildir.

"İç Talan" ve "Dış Talan" Kavramları

Kemal Tahir düşüncesinde Marksist yöntem ve veriler ışığında Osmanlı ile ilgili görüşlerden birisi de "talan" kavramıdır. Marx'ın Doğu toplumlarını tanımlamak adına ele aldığı Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramının argümanlarından biri olarak, ATÜT devletlerinde ekonominin maliye (iç talan) ve savaş (dış talan) işleriyle kendini gösterdiği iddiasına bağlı olarak Kemal Tahir de Osmanlı üzerinde düşüncesinin bir ileri aşaması olarak ortaya çıkan ATÜT nitelemesine bağlı olarak bir dönem talan kavramı üzerinden Osmanlı ekonomisini tanımlar. Bu dönemdeki görüşleri açısından Kemal Tahir'e göre,

Osmanlılar üretimi yıllık talan seferleri (karada ve denizde) halinde düşünebilmişler, böylece devletin vergi alması sisteminden çok milleti doyurup giydirmesi sistemine uzaktan bağlı kalmışlardır. Dış talanlar durunca iç talana dönmekten çekinmemeleri, ekonomik sistemlerinin yalnız talana dayanması özelliğinin verdiği bir kolaylıktan başka bir şey değildir.⁷

Görüldüğü üzere iç ve dış talan kavramları Kemal Tahir tarafından rahatlıkla kullanılmaktadır. Ona göre Osmanlı'nın merkezîyetçi yapısı ordu ve donanmayı dönem dönem talan ekonomisi ve iktidarın belirlediği siyaset nedeniyle sefere çıkardığı halde gerek ordunun talandan getirdiği zenginliği gerekse ele geçirdiği ülkeleri ekonomik sistemindeki "tabakalaşma düşmanlığı" nedeniyle ekonominin gerektirdiği kanunlarla sömürememiş, bu nedenle de en temel ekonomik gelir getirici unsur olan ordusunu zenginleştirip güçlendirecek yerde, daha ziyade tüketici, dağıtıcı ve -yeri geldiğinde iç talana yönelmesi sebebiyle de- gelişmeyi engelleyici ve "yabancı" bir güç haline gelmiştir.⁸ Gene başka bir yerde Osmanlı'nın her sene talan seferine çıkmasının nedeninin sadece devlet giderlerinin açığını kapatmak için değil, aynı zamanda Anadolu topraklarının verimsizliği sonucu eksik kalan üretim arzını kapatmak amacıyla olduğunu iddia eder. Kemal Tahir'e göre Anadolu halkı köyde oturduğu halde hiçbir zaman Batılı biçimiyle tarımcı olamamış kalabalıklardır. Dolayısıyla mevcut insan gücünün üretimden daha çok askerlik işine yatkın olduğunu belirten Kemal Tahir'e göre, "*Anadolu halklarının eli silah tutan insanlarını, her yıl sarıca sekban adıyla orduya yollamaları, çeşitli ayaklanmalarda, ayaklananlarla onları bastırmak isteyenlerin insan gücünü sağlamaları, geçen yüzyıldan beri ekonomik ve sosyal hayatımıza giren, çalışmak için gurbete gitmek halinin ilk biçimidir.*"⁹ Önemli bir tespit olarak söz konusu askerlik görevlerinin, bir tür "insan ihracı" biçiminde, bulunduğu bölgedeki ekonomik faaliyetlere katkıda bulunamayan kişilerin askerlik adı altında "talan ekonomisinin bir parçası olarak" başka memleketlerde ekonomik katkı sağlaması şeklinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu anlamda "gurbete gitmek" tabiri iş gücü göçünün -askerlik biçiminde de olsa- Osmanlı'dan itibaren farklı adlarla başladığının ortaya konulması bakımından önemlidir.

⁶ Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 1. Sayı, s. 175-186.

⁷ Kemal Tahir. *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, s.60.

⁸ A.g.e., s.208-209.

⁹ A.g.e., s.326.

Kemal Tahir'in Osmanlılık konusu üzerindeki görüşlerinin kristalize olduğu dönemde elbette ekonominin talana dayanmadığını gördüğü ve bu durumun başka saiklerle açıklandığını söylemek mümkündür. Ancak belirttiğimiz gibi sosyalist bir aydın olarak Kemal Tahir'in konusuna sosyalizmin önemli teorisyenlerinden biri olarak Marx'ın kavramlarıyla başlaması olağandır. Gene bunlardan birisi de "kapalı köy ekonomisi" kavramıdır. Ona göre "köyler kapalı ekonomi şartlarında yaşıyorlardı. Burada bazı elişleri yapıyorsa da bunlar pazar malı olarak üretiliyordu. Köylerde hatta kasabalarda hiçbir ticari kazanç fikri yoktu. Üretim ancak gündelik kullanım isteklerini karşılıyordu."¹⁰ Kavram üzerinde Baykan Sezer'in ATÜT konusunu ele aldığı çalışmasında durulmuş, ATÜT devletlerinde köylerin kapalı ekonomi şartlarında yaşayabilecek durumda iseler neden köyün üzerinde şehrin kurulmasına gerek duyulduğu ve üstelik -devletin yönetim merkezi olarak şehirlerin-köylerden vergi toplayabilir oldukları sorulmuştur. Baykan Sezer'e göre ATÜT devletlerinde şehir, köyün "kendi kendine yeter" olmadığı delili, köyün üstesinden gelemediği işleri üstlendiği gibi aynı zamanda ekonomik bir temel de taşıyan bir unsurdur. Şehirde köye doğru üretim ve güvenlik işlerinin organizasyonu, köyden de şehre vergi ilişkisi, bu anlamda bir kapalılığın olmadığı kanıtıdır.¹¹ Ancak Kemal Tahir, söz konusu terim üzerinden giriştiği açıklama biçiminde yukarıda belirttiğimiz askerlik görevi ilişkisini ileri sürmesine rağmen bir dönem bu tabiri kullanmıştır.

Vakıflar Meselesi

Kemal Tahir'in düşünce sistemi içinde ekonomi ile ilişkili bir diğer konu da vakıflarla ilgilidir. Osmanlı mülkiyet sisteminin genel görüntüsü topraktaki temel mülkiyetin devlete ait olduğudur.¹² Mülkiyet ilişkilerindeki bu görüntü, yukarıda belirttiğimiz sermayedar sınıfın oluşup güçlenmesini engellediği gibi buna reaksiyon olarak vakıfların belli durumlarda kuruluş amaçlarından saparak sistemi by-pass etmenin yolu olarak kullanılmasının önünü açmıştır. Tımar sistemi içinde "Toprak Allah'ın, Padişah kâhya, köylü kiracı" prensibi ile üretim şartına bağlı olarak devlet görevlilerine dağıtılan toprakların özel mülkiyete dönüşemeyip dolayısıyla sonraki kuşaklara aktarılamaması vakıflaşmanın devreye sokularak söz konusu toprakların devlet hazinesinin gelir kalemi olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Vakıflaşan mülkler devlet malı olmaktan çıkmakta, vakfa dönüştüren kişilerin ve çevresindekilerin denetiminde bir anlamda yolsuzluk aracı olarak kullanılarak devlet hazine gelirlerinde azalışa neden olmaktadır. Ancak bu durum toprakların özel mülkiyete geçmesini de sağlayamıyor, dolayısıyla üretim araçlarını elinde tutan bir sınıf da oluşamıyordu. Çünkü vakıf bir çeşit mülkiyetsizlikti. Dolayısıyla belli kişilerin çıkarlarına hizmet eden ancak gene de hukuki anlamda bir özel mülkiyet konusu olmayan topraklar bu kişilerin elinde nesilden nesle aktarılarak ve fakat kapitalist bir üretim aracı niteliği de kazanmadan ekonomik ilişkiler içinde farklı bir nitelik kazanıyordu. Kemal Tahir'e göre bu anlamda vakıflar "yalnız kişileri Batı anlamında kişisel mülkiyet anlayışından uzaklaştırmakta kalmamış, hazine malını da kaçırma aracı olarak Osmanlı Devleti'nin tek dayanağı tımarlı asker, tımarlı idareci sisteminin temelini kemirmişti."¹³ Bir "vakıf medeniyetinin mirasçıları" olmakla övünen toplumumuzda Kemal Tahir'in konuya bu açıdan yaklaşması dikkate değerdir.

¹⁰ A.g.e., s.61.

¹¹ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İÜEF Yayınları, İstanbul:1979, s.55-58.

¹² Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir Düşüncesinden Bir Kesit: Osmanlıda Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri", Editör:Ertan Eğribel, Ufuk Özcan. İstanbul:Kızılelma Yayıncılık, 2003, S:242-249

¹³ Kemal Tahir. *Notlar/ Sosyalizm,Toplum ve Gerçek* Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.40.

Bir romancı olarak yaşadığı toplumun insan dramını anlamaya çalışan Kemal Tahir'de Osmanlı tarihine yaklaşımının başlıca kaygısı döneminin insanının hangi tarihsel dönemlerden geçerek bulunduğu görüntüyü verdiğini bulmaya çalışmaktır. Aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz gibi gelecekteki bir çözümün toplumsal dinamiklerini tespit etmek için özellikleri tarihsel süreç içinde yoğrulmuş Anadolu/Türk insanının geçmişine yoğunlaşmaktadır. Kemal Tahir'e göre, günümüzde yaşanan sorunların sebebi de çözümü de tarihimizde yatmaktadır. Bu noktada yukarıda belirttiğimiz tüm hususlar yaşadığımız dönemdeki sorunların ana kaynağını oluşturmaktadır.

Anadolu milletinin yüzyıllardır içinde debelendiği zorluklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sosyal bünyesindeki özellikten geliyor. Bu özellik devletin kapı kulu, memur devleti oluşu, bilhassa Anadolu'da savaşla aldığı toprakları Allah adına devlet malı olarak tutması, mülkleri de vakıflaşmaya zorlayarak servetlerin kişiler elinde toplanmasının kesin kes önlenmesidir. 1300 yıllarında imparatorluğun doğup tutunmasını, kısa zamanda o kadar genişleyip o kadar uzun yaşamasını kolaylaştıran bu özellik, Batı'da bilhassa buharın sanayide tatbikinde sonra hep Osmanlı'nın aleyhine dönmüş, sarayın idareci kadroların, aydınların birlikte Anadolu milletiyle katlandığı bütün ağır fedakarlıklar çöküntüyü dinlememiştir.¹⁴

Görüldüğü üzere Kemal Tahir'e göre özetle devletin sınıflaşmaya karşı direnci, özel mülkiyet önündeki engeller ve vakıflaşmanın ekonomi içindeki konumu ekonomik ilişkilerin ana esaslarını oluşturmaktadır ve Kemal Tahir ilk dönem düşüncesinde söz konusu özellikleri -belirttiğimiz sebepler nedeniyle- içinde bulunulan zorlukların ana kaynağını olarak görmektedir.

“Osmanlılık” Siyasetinde Ekonomi: Asker Devletin Ekonomiye Yansıması

Kemal Tahir'in düşünce sistemi içinde “Osmanlılık” adı ile maruf açıklama biçiminin 1960'lı yılların sonuna doğru, özellikle *Devlet Ana* romanı ile biçimlenen süreç içinde çerçevesinin oluştuğunu belirtmiştik. Bu süreçte Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramı başlığı altında, klasik şema dışında Doğu toplumlarının ayrı bir tarihi gelişim çizgisi ve üretim biçimi olduğu düşüncesinden hareketle belli tartışmalar cereyan etmiştir. Kemal Tahir de söz konusu tartışmalara katkı sağlayan önemli isimlerden biridir. Gerek Selahattin Hilav,¹⁵ gerekse Sencer Dıvıçioğlu'nun¹⁶ metinleri Kemal Tahir'in yönlendirmeleri ile ortaya konmuş çalışmalardır. Gene Baykan Sezer'in çalışması da¹⁷ Kemal Tahir'le ilişkisi içinde değerlendirilebilir. ATÜT konusu, Kemal Tahir'in düşünce gelişim serüveninde bir dönem üzerinde önemle durulmuş ve Osmanlı üzerinde tanımlama biçimi olarak yer almıştır. Kemal Tahir'in Notlar'ında Osmanlı hakkında yer alan “tipik bir ATÜT devletidir” ve daha sonra ATÜT formuna birebir uymadığı görüldüğünde “bozuk bir ATÜT devletidir” şeklinde özetlenen ifadeler yazarın kavram üzerindeki düşünce aşamalarının ürünüdür. Ancak Kemal Tahir, Osmanlı üzerine giriştiği anlama çabası sürecinde bir süre sonra ATÜT kavramını da aşarak yeni bir açıklama biçimi getirmiştir. Bu biçimin Osmanlı'nın herhangi bir şema ya da şablonla açıklanmak yerine tarihteki bir geleneğin devamı olduğunun vurgulandığı ve ayrıca özgün yerinin de altının çizildiği yeni bir tanımlama olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Kemal Tahir'in bu aşama içindeki notlarında görülen en

¹⁴ Kemal Tahir. *Notlar/ Batlaşma*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.40.

¹⁵ Selahattin Hilav, “Asya-Tipi Üretim Nedir?”. Yön. s. 150 (11 Şubat 1966): 14.; “Asya-Tipi Üretim Nedir? 2”. Yön. s. 151 (18 Şubat 1966): 14.; “Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar”. Eylem. s. 13 (Mart 1965): 1-8.

¹⁶ Sencer Dıvıçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler*, İstanbul: Elif Yayınları, 1966.; *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.

¹⁷ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1979.

önemli özellik, önceki olumsuzlama niteliğinden uzak ve belli bir “tarihsel ödev” vurgusu yapılan övgü dolu ifadelerin bulunmasıdır. Bu durum Kemal Tahir’in Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki değerlendirmelerinin şabloncu bakış açısının dışında yapılarak gerçek anlamda yerli bir bakış açısıyla daha doğru tespitlere oturduğunu göstermektedir. Yazının bu bölümünde söz konusu açıklama biçimi doğrultusundaki görüşlerine yer vereceğiz.

Kemal Tahir'e göre “Osmanlı'nın tarih yüzüne çıkışı, yüklendiği, yüklenmek zorunda bulunduğu misyon nedeniyledir. Bu misyon, bulunduğu muntıkayı, bu muntıkanın gerilerini - Doğuları- soyguncu Batı'ya karşı savunma görevidir.”¹⁸ Kemal Tahir bu anlamda Osmanlılığın temel görevini belirtmektedir.

Osmanlılar, tarihin kendilerine yüklediği temel ödevi -Batı sömürüsüne karşı Doğuyu korumak ve savunmak ödevini- güçleri yettiği sürece gözlerinden hiç uzaklaştırmamışlar, Batılılarla her karşılaştıkları yerde, bu ödevi yığıtça sağdık kalmışlardır. Doğu ile Batı arasındaki her boğuşma, Batılı sömürünün Doğu'yu, fırsat buldukça utanmaz bir hırsıyla soyması boğuşmasıdır. Bu boğuşmada, sulh içinde bir arada yaşama yasası katıyen söz konusu olamaz... Bu anlamda Osmanlılar için Batı'yla anlaşma kabul edilemezdi. Osmanlılar salt güçleri yettiği dönemlerde değil, güçsüz düşmeye başladıkları dönemlerde bile bu ödevlerini bir an bile savsaklamamışlar, çoğu zaman, artık yenik düşeceklerini bile bile yeni boğuşmalara atılmaktan çekinmemişlerdir.¹⁹

Kemal Tahir'deki bu düşüncenin sosyolojik biçimi olarak Baykan Sezer'de²⁰ ifadesini bulan “asker devlet” görüşüne göre Osmanlı, Asur'dan bu yana süregelen yerleşik Doğu üretici uygarlıklarını önce göçebe sonraları Batı soygunu ve yağmasından koruyan asker devlet geleneğinin “son ve en mükemmel temsilcisidir.”²¹ Bu durum devletin askeri karakter taşımasını sağlamaktadır ve bu askeri organizasyonun birincil görevi üretici halkların güvenliğini sağlama ve bu anlamda Yunan'dan beri süregelen Batı soygunundan koruma olmaktadır. Türk düşüncesinde gerçekte birlikte aynı kişi ve yaklaşım sayabileceğimiz Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesinin²² Osmanlı üzerindeki bu formülasyonu Batılı tarih görüşlerinden ve şemalardan farklı olarak Doğulu toplumları kendine özgü tarihsel bir modelleme ve şema içine yerleştiren özgün bir görüş olarak tanımlanabilir. Bu isimler, “gelecekte tüm insanlığı kapsayacak bir çözüm” doğrultusunda yaklaştıkları toplumsal yapı konusunda Anadolu/Türk insanının tarihsel birikim ve misyonunu söz konusu modelleme içinde anlamlandırmışlardır. Türk toplumunun gündelik hayattaki davranışlarına kadar yansıyan çok sayıda özelliğinin bu tarihsel süreç içinde harmanlandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Osmanlı iktisadi dünya görüşünün de sözünü ettiğimiz asker devlet mantığına göre şekillendiği, iktisadi hayattaki görüntülerin Batılı şemalara göre değil, tarih içinde kazandığı bu özelliğe göre değerlendirilmesi gerektiği ortadadır. Baykan Sezer, daha önce belirttiğimiz üzere²³ Osmanlılık konusu üzerinde önemle durmuştur. Çeşitli

¹⁸ Kemal Tahir; *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, s. 474.

¹⁹ A.g.e., s. 459.

²⁰ Sezgin Kızılçelik, Baykan Sezer için “Sosyolojimizin Kemal Tahir'i” tanımlamasını yapmaktadır. Bkz. Özgün ve Yetkin Bir Teorisyen Olarak Kemal Tahir, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.

²¹ Baykan Sezer, “Önsöz” iç Kemal Tahir. *Notlar/Osmanlılık-Bizans*. Der., Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 5-9.

²² Söz konusu çizginin devamcısı Ertan Eğribel de bu ilişki üzerinde çeşitli yazılarında defaten durmuştur. Örneğin Bkz. Ertan Eğribel, “Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine”, *Sosyologca*, 17(2019):45-52.

²³ Yüksel Yıldırım, “Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı İçinde Osmanlılık Konusu”, *Sosyologca*.24 (2022), s.31-47.

çalışmalarında konu üzerinde belirttiğimiz kaygıyla ve söz konusu modelleme içinde Osmanlılık konusuna özel bir yer atfetmiştir. Baykan Sezer'in Türk tarihini şemalandırma modelinde Osmanlılık başlı başına bir aşamadır.²⁴ Bu aşama içinde üretim ilişkilerine de değinen²⁵ Sezer'e göre asker devlet biçiminde örgütlenen Osmanlı devlet sisteminin "birinci özelliği, Devlet'in ve üretim ilişkilerinin kesinlikle birbirinden ayrılmış olmasıdır."²⁶ Bu durum ATÜT'ten beri devam edegelen doğu devlet geleneğinin bir görüntüsüdür ve gerek üretici uygarlıklarda gerekse asker devletlerde bu görüntü esastır. Devlet, üretim için gerekli güvenlik koşullarını sağlamakta, bunun karşılığında aldığı art-ürünü de gene büyük kamu işleriyle birlikte devletin ekonomik temelini oluşturmak için harcamaktadır. Asker devletlerde ise bu zenginlik devletin askeri temelini finanse etmek için kullanılacaktır.

Osmanlı'nın askeri özelliği ve görevlerinin önemi, devlet-halk ilişkilerinde de baskın unsur olarak devletin öne çıkmasına neden olacaktır. Kemal Tahir'e göre, Osmanlı devlet anlayışının bir özelliği olan ve ekonomiye de yansıyan bir görüntü olarak "Anadolu topraklarının üretim özelliği (gücü), toprakta çalışanlar için güçlü bir merkezi idareyi (Üstün Birliği, Devlet'i) zorunlu (vazgeçilmez) kılmakta, üstünde yaşayan insanları buna yakınlaştırmaktadır."²⁷ Doğu devlet geleneğinin doğal bir sonucu olarak Osmanlı'da bu merkeziyetçilik ekonominin çok sayıda alt sürecinde devlet müdahalesini ortaya çıkarmıştır.

Toplumun yaşaması şartlarının sorumluluğunu yüklenmiş olan Osmanlı (Doğulu) Devleti, Sultan Orhan'dan başlayarak bütün ana zenginlik kaynaklarını başta toprak olmak üzere bütün tersaneleri, madenleri, dökümhaneleri bugünkü modern anlamıyla devletleştirmiş, belli başlı gıda ve ihtiyaç eşyalarının üretimle tüketimini sürekli olarak kontrolü altına almış, pazarda narh yoluyla, fiyat dalgalanmalarını önlemiş, sürekli kıtlıklara karşı müsadereye kadar giden tedbirlere sürekli olarak başvurmaktan çekinmemiştir. Bilhassa büyük şehirler halklarının beslenmesi, aydınlanması, ısınması işlerini, ham maddesi üretiminden tüketici eline varana kadar kollamış, olağanüstü durumlarda, aşırı karları, insan öldürme pahasına önleyerek, Batılı anlamıyla sermaye birikimine kesinlikle meydan vermemiştir.²⁸

Burada Kemal Tahir'in Osmanlı'da sermaye birikimine izin vermeme özelliğini kapitalizme geçişteki engel olmaktan çıkarıp -Doğulu devletlerin genel özellikleri bağlamında- halkın korunması ve güven içinde üretim yapması sağlanarak, "iaşe" sorununu üstlenmesinin bir sonucu şeklinde değerlendirdiğini görebiliriz. Başka deyişle sermayenin engellenmesi eldeki zenginliğin belli ellerde toplanmaktansa toplumun geneline yayılmak istenmesinin sonucudur. Osmanlı ekonomisi kâr amaçlı ve kapitalist bir karakter taşımayan ekonomi anlayışına dayanır, başlıca amacı halkın "doyurulup, giydirilmesi" olduğundan halkın üstünde ve kendi çıkarlarını gözetten bir sınıf oluşmasına izin vermez. Üretim sisteminin dizaynı buna göre olduğu gibi, üretimden alınan vergi de bu yönde harcanır. Kemal Tahir'e göre "Köylüden alınan vergiye karşı Devletin hazineden köylüye ödediği hizmet iki katıdır. Bu da devletin artık tarımdan hiçbir şey kazanamadığını, tersine bunu hazinenin en büyük yükü olarak taşıdığını gösterir."²⁹ Başka bir deyişle devletin esas geçim kaynağının Anadolu'nun tarımsal üretimi olmadığı muhakkaktır. Anadolu tarımının insan kaynağını belli ölçüde beslemek ve kontrol altından tutmak amacıyla kâfi derecede yeter bir üretim faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür. Kemal Tahir, Osmanlı vergi sistemi konusunda başka ilginç bir değerlendirme yapmıştır.

²⁴ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Sümer Kitabevi, 1988, s.133-141.

²⁵ Baykan Sezer, *Sosyoloji Yılığ* 9, *Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları*, 227-411.

²⁶ Baykan Sezer, "Doğu-Batı Çatışması Ders Notları", *İç Sosyoloji Yılığ/Kitap 12:Tarihte Doğu Batı Çatışması*, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul: Kzilelma Yayıncılık, 2005, s.89.

²⁷ Kemal Tahir; *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, s.298.

²⁸ A.g.e., s.321.

²⁹ A.g.e., s.177.

Doğulu toplumlarda halkların, bilhassa zenginlerin vergi anlayışının sürekli olarak devletle çelişme halinde bulunmaları, devletin bünyesindeki baba devlet özelliğinin olağan sonucudur. Burada toplanan vergi ödeyenlerin kişisel çıkarlarını korumaktan çok toplumun tümünün çıkarı için harcanır. Hiç değil bunun böyle olması istenir. Çünkü sistemin temel yasası budur. Devlet bu temel yasadan ne kadar uzaklaşmış olsa, vergi almak işini o kadar gevşetir. Bu vergi almayı bilmediğinden değil tersine çok iyi bildiğinden gelir.³⁰

Buna göre uzak görüntülerinin günümüze kadar da uzandığını görebileceğimiz vergi anlayışının temelinde devletin temel siyasetinin korunması yatmaktadır. Özellikle tımar sisteminin asker beslemeye dayalı bir iktisadi yapı oluşturması devletin askeri karakterinin doğrudan ekonomiyi biçimlendirmesinin en somut delilidir. *“Tımar sisteminin köylüyü önce tarım alanında ona bağlı olarak da askerlik hizmetleri yönünde kadrolu bir hale getirdiği görülür.”*³¹ Bu şekildeki bir yapı içinde kapitalist bir sermaye birikimine dayalı üretim biçimine ve sınıfsallaşmaya izin verilmemesi doğaldır. Osmanlı Devlet sistemindeki temel felsefe kişinin çıkarından, toplumun çıkarının önce gelmesidir. Kemal Tahir’e göre *“bu esastan gücü yettiği sürece hiç ayrılmamış olan Osmanlı Devleti, Anadolu’yu ele geçirdikçe devletsizliğin güçlendirdiği loncaları hemen lonca yiğitbaşlarını fermanlara bağlayarak devlet kontrolüne”*³² almıştır. Burada çok önemli bir esasın altı çizilmektedir. Osmanlı’da devlet, tımar sistemiyle olduğu gibi aslında özel bir üretim biçimi olan lonca üretimini de kendi kontrolüne alarak Kemal Tahir’in deyimiyle *“memurlaştırmış”* bu anlamda merkezîyetçiliğini bu alana da yaymıştır. Lonca üretiminin de tıpkı sermaye birikiminin önlenmesi prensibinde olduğu gibi kapitalist bir çekirdek taşımamakla, buna yatkın olmamakla birlikte devlet tarafından da kapitalist üretim biçimine evrilmesi önlenmiştir. Meşhur *“pabucun dama atılması”* örneğinde olduğu gibi devlet zanaatkar üretimini denetlemektedir. Bu anlamda *“toprağı şenlendirme”* meselesinde devlet tarım üretimini -içeriğine karışmasa da- arttırmaya yönelik tedbirler aldığı gibi esnaf ve zanaatkar üzerinde de kendini hissettirmektedir.

Osmanlı devlet anlayışının belirttiğimiz özelliği, ekonomik ilişkilerin karakterini devlet kontrolünde kazanmasını sağladığı gibi, mülkiyet ilişkilerinde de devletin baskın karakter olması sonucunu doğurmuştur. Bu durumu başka bir çalışmamızda daha önce belirtmiştik.³³ Burada ifade edeceğimiz husus mülkiyet ilişkilerindeki bu özelliğin halkın zihnindeki mülkiyet algısına da nasıl yansıdığıdır. Kemal Tahir’e göre Osmanlı’da topraktaki temel mülkiyetin devlete ait olmasının köylünün mülkiyet anlayışına sahip olması bağlamında sanılanın aksine olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Ancak bu mülkiyet ilişkisi Batı tipi özel mülkiyetten farklı olarak temelini bilhassa özel mülkiyetin var olmamasından alır ve iki ana temele dayanır: Birincisi toprakların özel mülke dönmesinin önlenip belli kişiler elinde birikmesinin önlenmesi, dolayısıyla servet birikiminin engellenmesi, ikinci olarak da toprak sistemindeki değişmezlik ve tımar sisteminin özelliği olarak Türk köylüsünün toprağı işlediği sürece taşıdığı güvenle kendine ait sayması ve bu durumu kendi mülkiyetinin garantisi için yeterli görmesidir. Bu nedenle Batı’daki gibi tapu kadastro işlemlerini, bir toprak hukukunu gerekli görmemektedir.³⁴

Bu özellik Bedreddin ve ona benzer kişisel mülkiyete karşı çıkan hareketlerin tarih içinde neden tutmadığını gösterdiği gibi verimli olmayan ve çoğunlukla fakir ve orta halli köylülüğün elinde bulunan Anadolu topraklarının yeni bir paylaşmada eski durumu da

³⁰ A.g.e., s.138-139.

³¹ A.g.e., s.356.

³² A.g.e., s.231.

³³ Yüksel Yıldırım, *“Kemal Tahir Düşüncesinden Bir Kesit: Osmanlıda Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri”*, Editör:Ertan Eğribel, Ufuk Özcan. İstanbul:Kızılelma Yayıncılık, 2003, S:242-249

³⁴ Kemal Tahir; *Notlar/Osmanlılık-Bizans*, s.125.

bilhassa orta halli köylüler açısından bozacağı korkusu, köylülüğün toprak ve formuyla neden -batıda olduğu gibi- ilgilenmediğini de anlatır.³⁵

Başka deyişle Osmanlı mülkiyet sisteminin toplum nezdindeki yansıması, teoride mülkiyeti kendine ait olmayan toprakları ekip biçmesine rağmen, çeşitli dönemlerde farklı mülkiyet önerileri ile karşısına gelen unsurlara yüz vermemesi, toprak vaatlerine dahi olumlu karşılık göstermemesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum tek bir üretim-mülkiyet ilişki sistemini dayatmayan ve farklı yasalarla imparatorluğun çeşitli bölgelerini yüzyıllar içinde yöneten Osmanlı modelinin toplum tarafından benimsendiğini ve herhangi bir alternatif aranmadığını göstermektedir.

Kemal Tahir'de Osmanlı iktisadi dünya görüşünün anlamlandırılması bağlamında yukarıda belli görüşlerini bir çerçeve içinde ortaya koymaya çalıştık. Amacımız elbette konuyu Kemal Tahir'le sınırlandırmak olup genel bir görüntü ortaya koymak değil ancak Kemal Tahir'in görüşlerini tamamlamak ve çerçevenin bütününe göstermek adına yukarıda ilişkisini belirttiğimiz Baykan Sezer'in de yukarıda belirtilmeyen hususlardaki belli görüşlerini kısaca sunmak istiyoruz. Bu şekliyle Kemal Tahir-Baykan Sezer çizgisinin bütünlüğü de vurgulanmış olacaktır. Kemal Tahir düşüncesinde Osmanlı'daki mihver kurumun siyaset olduğunu belirtmiştik. Baykan Sezer'e göre de Osmanlı, bir dünya imparatorluğudur ve bunu bir siyasetle bütünleştirmiştir. Bu siyaset devlet katında olgunlaşmakta ve onun tarafından yürütülmektedir.³⁶ Devlet, üretici halka geniş bir serbestlik vermekle birlikte onu kendi işine karıştırmadığı gibi tüm üretim ilişkilerini denetleyerek karşısına ekonomik bir sınıf olarak çıkmasına da izin vermemiştir. Bu durum, devletin dünya siyasetini yürütmesinin doğal sonucu ve aksi mümkün olmayan bir prensibidir. Bu siyasete göre imparatorluk içinde ekonomik değeri çok yüksek olan yerler -örneğin Mısır- siyasetin üretildiği bir yer olmamış, yalnızca imparatorluğun eyaletlerinden biri olmuştur. *"Yine Mısır imparatorluğunun ağırlık merkezi olmadığı gibi imparatorluğa yön veren ilişkilere de kaynaklık etmemiştir. Bu nedenle Osmanlı en azından Mısır ve artı başka şeylere eşittir."*³⁷ Sezer'in bu ifadesi Osmanlı'da belirleyiciliğin ekonomide değil siyasette olduğunun somut bir görüntüsü olmaktadır. Sezer'e göre devletin üretimle ilgilenmesi düzenli vergi kaynağı olması ile ilgilidir. Ancak üretime doğrudan karışmamış, tarım kesimindeki görevlileri tımarlı sipahiler aracılığı ile buradaki denetimi sağlamış, köylüyü devlet işlerine karıştırmadığı gibi sipahiye de üretimden uzak tutarak devlet-toplum ikiliğinde tarafların birbirlerinin görevlerini üstlenmeleri sonucunu doğuracak biri girişimde bulunmamıştır. Kendisi üretimin düzenli ve güvenli şekilde yürütülmesinden sorumlu olduğu ve bunu yürüttüğü gibi üreticiden de üretim görevini tam anlamıyla yerine getirmesini beklemiş ve buna yönelik önlemler almıştır.³⁸ Sezer'in başka bir çalışmasında belirttiği "toprağı şenlendirme sorunu"³⁹ bu açıdan anlam kazanmaktadır. Baykan Sezer'e göre

Osmanlı toprak düzenini ana çizgileriyle özetlemek istersek, Osmanlı devlet düzeninin güveni sağlamayı ve askeri görevleri üstlenmiş olduğunu ve böylece üreticinin en elverişli koşullarda ve özgürce üretim uğraşlarına kendilerini vermelerini sağladığını söyleyebiliriz... Böylece Osmanlı imparatorluğunda tarımdan alınan vergiyi de çözümleyebilmemiz mümkün olacaktır. Devlet. Tarım alanında bir görevi bir katkısı olan bir

³⁵ A.g.e., s.125.

³⁶ Yüksel Yıldırım, "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı İçinde Osmanlılık Konusu", *Sosyologca*.24 (2022), s.31-47.

³⁷ Baykan Sezer, *Doğu-Batı Çatışması Ders notları*, s.88-89.

³⁸ A.g.e., s.90-91.

³⁹ Baykan Sezer, "Osmanlı'da Toprağı Şenlendirme Sorunu" iç *Sosyoloji Yıllığı/Kitap 7: Osmanlılık*, 2000, s.59-71

güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve yerine getirdiği bu görev karşılığı elde edilecek üründen kendisine doğal olarak düşen payı istemektedir.”⁴⁰

Bu şekliyle Osmanlı’da devlet ve toplumun karşılıklı görevlerle bir uzlaşma içinde hareket ettiklerini söylemek mümkün olmaktadır. Osmanlı’da üretim halkın, siyaset de devletin işidir ve son tahlilde üretimi yani ekonomik ilişkileri siyaset tayin etmektedir. Ekonomik ilişkilerdeki esas amaç da öncelikle halkın güven içinde üretim yaparak ilk elden beslenme imkanlarını sağlamak ardından elde edilen artı-ürün ile siyaseti yürütecek kadroların ikame edilmesini sağlamaktır. Bu noktada gene Kemal Tahir’i tamamlamak adına Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ilkelerini formüle etme çabasında Mehmet Genç’i anmak yerinde olacaktır. Kemal Tahir’in de çalışmalarında referans aldığı isimlerden biri olan Ömer Lütfi Barkan’ın öğrencisi olan Mehmet Genç’e göre Osmanlı’nın iktisadi hayata bakışında “iaşe, gelenekçilik ve fiskalizm” ilkeleri öne çıkmaktadır. Bu ilkelere göre Osmanlı ekonomik ilişkilerde öncelikle halkın tüketim mallarını bol, kaliteli ve ucuz bulması, bu sistemin mümkün olduğunca uzun dönem devam etmesi ve hazine gelirlerinin mümkün merteye üst seviyede tutulmaya çalışılması esas alınmaktadır.⁴¹ Bu ilkelere ana görüntünün kâr amaçlı bir ekonomik anlayışın olmadığı, Kemal Tahir’in belirttiği kapitalist sermaye birikimine meydan vermeyen devlet kontrolünde bir iktisat politikası olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin “iaşe” ilkesinin bir uygulaması olarak bir bölgede üretilen bir tarım ürününün öncelikle o bölgenin ihtiyaçları için kullanılması, ardından fazla üretimin askeri ve idari işler için kullanılması, artan fazlanın başkente aktarılması, orası için de yeterli üretim mevcutsa kalan kısmın -önce imparatorluk içine sonra dışına- satılmasına izin verilmesi, günümüz iktisat kurallarına hiç de uygun olmayan bir uygulamadır ki, zamanımızın “bir mala en yüksek fiyatı veren, başka deyişle alım gücü en yüksek olan alıcıya malın en kalitelisini veren” prensibinin aksine ilk tüketicinin öncelikle üretim bölgesi olması gerekliliğini vurgulaması açısından önemlidir. Günümüz Türkiye’sinde bir tarım ürününün -özellikle yaş meyve ve sebze üretiminde- en kalitelisi doğrudan en iyi fiyatı veren yurt dışına ihraç edilmekte, yurt içi pazarına “ikinci sınıf” mallar sürülmektedir. İhracatın alabildiğine kısıtlandığı, ithalatın ise gerekli durumlarda serbest bırakıldığı yalnızca bu uygulama dahi Osmanlı iktisat sisteminin günümüz ilişkilerinden çok farklı işlediğini göstermek açısından önemlidir. Osmanlı toplum yapısının ve devlet anlayışının Batılı şemalara göre okunamayacağı gerçeği gibi ekonomik sisteminin de klasik iktisat ilkeleri açısından değerlendirilemeyeceğini bize göstermektedir. Kemal Tahir ve ardından sözünü ettiğimiz isimler ithal açıklamalar yerine kendi tarihimizi kendine özgü açıklama biçimleriyle ele almak gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

Sonuç Yerine

Kemal Tahir düşüncesinde Osmanlı iktisat sistemi üzerine bazı değerlendirmeleri ortaya koymaya çalıştık. Kemal Tahir her şeyden önce bir romancıdır. Ancak yaşadığı toplumun insan dramını anlamaya çalışan bir romancı olarak ele aldığı insanı tanımak için onun tarihine eğilmeye özel önem vermiştir. Türkiye’yi ziyaret eden döneminin Amerikalı bir romancısıyla yaptığı sohbette ifade ettiği “İki yüz yıllık bir tarihle roman yazarken zorlanmıyor musunuz?” sözündeki anlamla Anadolu/Türk toplumunun bin yıla yakın, Doğu toplumlarının binlerce yıllık tarihinin imbiğinden süzülen insan dramını yakalamak için tarih okumalarına girişmiştir. Bu tarih okumalarında Anadolu’daki serüvenimizin en önemli parçası olan Osmanlı tarihi özel bir öneme sahip olmuştur. Kemal Tahir’in Osmanlı ilgisi elbette sadece romancı kaygısıyla açıklanamaz. Kendisi aynı zamanda ideolojik nedenlerle ve geleceğe yönelik bir toplumsal çözüm oluşturma çabasıyla da girdiği Osmanlı tarihinden

⁴⁰ Baykan Sezer, Doğu-Batı Çatışması Ders Notları, s.91.

⁴¹ Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, s.177-183.

başlangıçta belli bir şablon altındaki değerlendirmelerini kısa sürede aşip, bugün Türk düşüncesinde yeni bir siyaset önerisi potansiyeli taşıyan bir sosyoloji görüşü ve hatta dünya sosyolojisine de önemli bir katkı olan Doğu-Batı çatışması kuramının ilhamını vererek çıkmıştır. Bu noktada Kemal Tahir-Baykan Sezer ilişkisinin altını bir kez daha çizmek gerekir. İki ismi birbirinden ayrı okumak, özellikle son dönemin popüler tarih ilgisi altında ve resmi tarih eleştirisi içinde yeniden gündeme getirilen Kemal Tahir'i Baykan Sezer'den bağımsız değerlendirmek gerçek bağlamından koparmak demektir. Kemal Tahir sosyalist bir düşündürüdür. Romancılığı da tarihe eğilmesi de bu bağlam içinde değerlendirilmelidir. Osmanlı tarihine ilgisi sırasında önceleri eleştirmesi sonrasında övgü dolu sözleri de bu yöndeki kaygılarının sonucudur. Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* romanında kahramanın ağzından söylediği "Siz benim geçmişi aradığımı sanıyorsunuz ama yanılıyorsunuz, ben sizin geleceğinizi aramaktayım, yerin altında..."⁴² ifadesinde vücut bulan bu kaygı, gelecekte sömürsüz bir dünya kurmak isteyen bir düşüncenin adamının Osmanlı tarihinde bunun deneyimlerini bulma çabasından başka bir şey değildir. Ekonomi alanındaki görüşlerini de bu çerçeveye içine yerleştirerek okumak, gerekli doğru okuma biçimidir.

Kemal Tahir'in Osmanlı ekonomisini incelerken aldığı notlarda ilk tespit olarak sermaye birikiminin önlenmesi olgusu, daha başlangıçta bir Doğu toplumu örneği olarak Osmanlı'nın klasik iktisat şablonlarıyla ele alınamayacağına ipuçlarını vermektedir. Başlangıçta bu durumu yadırgayan Kemal Tahir'in söz konusu ipuçlarını yakalayarak Batılı şablonlardan farklı biçimde özgün açıklamasını ortaya koyduğu görülmektedir. Bu açıklama biçimi, Batı'dan farklı olmakla kalmayıp tarih içinde Batı soygunu karşısında, gerisindeki Doğulu toplumları korumak gibi onurlu bir göreve sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun adıyla anılan bir siyaset sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu andan sonra yapılması gereken bu siyaseti her yönüyle ele almak ve gelecek için yeni bir öneri ileri sürmek için tarihsel birikimimizden yararlanmak olmalıdır. Osmanlı iktisadi dünya görüşünü incelerken Batılı tarza uymayan özellikleri ve kapitalist mantık içine yerleştirilemeyen uygulamalarını hayıflanarak ya da ayıplayarak sıralamak yerine nevi şahsına münhasırlığını vurgulamak ve özgün bir modelin görüntüleri olarak değerlendirmek daha doğru bir yöntem olacaktır.

Günümüz Batı dünya egemenliğinin yarattığı sonuçlar ortadadır. Bütün dünyayı yönetmek iddiası ve motivasyonu ile ortaya çıkan Batı sistemi bu iddiasında Batı lehine bir düzen kurarak boşa düşmüştür. Bugün kapitalizm öyle ya da böyle sekiz milyar insanı beslemektedir, ancak dengesiz ve adaletsiz bir beslenmenin olduğu muhakkaktır. Batının ürünü olan dünya ekonomik sistemi gerek dünya ölçeğinde ülkeler arasında gerekse her ülkede en zenginle en fakir arasındaki mesafeyi uçurum kelimesiyle bile ifade edilemeyecek kadar açmıştır. Kakao üreticisi Afrikalının çikolata yemediği, lüks otomobillerin parçasını üreten Malezyalı işçinin bu otomobile ancak rüyasında binebildiği, dünyanın en iyi fıındığını, kirazını, kayısıyı yetiştiren Anadolu köylüsünün bu ürünlerin en kalitelisini ancak alım gücü yüksek Avrupalıya satabilerek geçimini -güç bela- sürdürebildiği bir "arz-talep" ilişkileri Batı'nın bugün bize önerdiği ve dayattığı sistemdir. Bunun adil olmadığı ve değişmesi gerektiği de muhakkaktır. Oysaki Osmanlı'nın uyguladığı sistemde fıındığın iyisini önce Giresun, kayısıyı önce Malatya, kirazı önce Afyon halkı tüketektir. Osmanlı bunları en iyi fiyata yabancıya pazarlamak yerine önce kendi halkını öncelemiştir. Başlıca kaygısı öncelikle kendi toplumunun yaşesi olan Osmanlı'nın iktisat anlayışından bugüne çıkaracağımız çok sayıda ders bulunmaktadır. Günümüzdeki moda ifadelerle ister ortodoks ister heterodoks olsun Batılı ekonomik politikalarla gün yüzü görmeyeceğimiz ve dünya ülkeleri arasında da sistemin mucidi olan Batılı ülkelerin bırakın önüne geçmeyi yanına yaklaşamayacağımız bellidir. Kemal Tahir, Batıcı siyaset arayışlarına alternatif olarak tarihsel

⁴² Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1965, s.177.

birikim ve mirasımızın vurgulandığı geleneksel siyasetimizin altını çizdiği gibi bunun yansımalarından biri olarak ekonomik açıdan da bu birikimin önemini ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Baykan Sezer, "Doğu-Batı Çatışması Ders Notları", iç Sosyoloji Yıllığı/Kitap 12:Tarihte Doğu Batı Çatışması, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2005, s.89.
- Baykan Sezer, "Osmanlı'da Toprağı Şenlendirme Sorunu" iç Sosyoloji Yıllığı/Kitap 7: Osmanlılık, 2000, s.59-71
- Baykan Sezer, "Önsöz" iç Kemal Tahir. *Notlar/Osmanlılık-Bizans. Der.*, Cengiz Yazzoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 5-9.
- Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1979.
- Baykan Sezer, Sosyoloji Yıllığı 9, Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları, 227-411.
- Baykan Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, İstanbul: Sümer Kitabevi, 1988, s.133-141.
- Ertan Eğribel, "Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine", *Sosyologca*, 17(2019):45-52.
- Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1965, s.177.
- Kemal Tahir. *Notlar/ Batılılaşma*, Yay. Haz. Cengiz Yazzoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.40.
- Kemal Tahir. *Notlar/ Sosyalizm, Toplum ve Gerçek* Yay. Haz. Cengiz Yazzoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.40.
- Kemal Tahir. *Notlar/Osmanlılık-Bizans*. Haz. Cengiz Yazzoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s.35.
- Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 1. Sayı, s. 175-186.
- Selahattin Hilav, "Asya-Tipi Üretim Nedir? 2". Yön. s. 151 (18 Şubat 1966): 14.;
- Selahattin Hilav, "Asya-Tipi Üretim Nedir?". Yön. s. 150 (11 Şubat 1966): 14.;
- Selahattin Hilav, "Asya-Tipi-Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar". Eylem. s. 13 (Mart1965): 1-8.
- Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler*, İstanbul: Elif Yayınları, 1966.
- Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.
- Sezgin Kızılçelik, Baykan Sezer için "Sosyolojimizin Kemal Tahir'i" tanımlamasını yapmaktadır. Bkz. Özgün ve Yetkin Bir Teorisyen Olarak Kemal Tahir, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Yüksel Yıldırım, "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı İçinde Osmanlılık Konusu", *Sosyologca*.24 (2022), s.31-47.
- Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir Düşüncesinde Gerçeğin Değişkenliği Bağlamında Osmanlılık Okumaları", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, Aralık, 2016, s. 47-70.
- Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir Düşüncesinden Bir Kesit: Osmanlıda Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri", Editör:Ertan Eğribel, Ufuk Özcan. İstanbul:Kızılelma Yayıncılık, 2003, S:242-249